

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

**TÜRK
HAMER**

**2. ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜR EVRENİNDE ALEVİLİK ve
BEKTAŞILIK BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİ KİTABI**

2. CİLT

Editörler

Dr. Filiz KILIÇ
Tuncay BÜLBÜL

17-18-19 Ekim 2007

ANKARA

Refik ve Şiirlerinde Hz. Ali Ehl-i Beyt ve On İki İmam Sevgisi

The Love Of Hz. Ali, Ehl-i Beyt and Twelve İmam In Refik and His Poems

Hasan KAPLAN*

ÖZET

Mustafa Refik, 19. yüzyıl divan edebiyatı şairlerindedir. Kaynaklarda hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Şiirlerinden Alevi-Bektaşî zümreye mensup olduğu anlaşılan Refik'in bu yönü üzerinde durulmamıştır. Alevi- Bektaşî şairlere yer veren antolojilerde de yer almayan Refik şiirlerinde Bektaşî ve Haydari olduğunu dile getirmekte; Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imamdan muhabbetle bahsetmektedir. Onun şiirleri incelendiği zaman bir muhammes, bir kaside ve terhib-bendinin düvazdeh özelliği gösterdiği görülmektedir. O şiirlerinde birçok beyitte Hz. Ali'nin ilmi yönünden bahsetmiş ve Onun kapısının kölesi olduğunu söylemiştir. Refik on iki imamdan bahseden şiirlerinde de onların ilmi yönlerinden, tasavvufi mertebelerinden ve bu alanlardaki üstünlüklerinden bahsetmiştir. O manevi himmet dilediği zamanda Hz Ali ve on iki imam hakkı için yardım dilemiştir. Biz bu çalışmamızda Refik'in Alevi-Bektaşî yönünü belirttikten sonra şiirlerinde yer alan Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imam sevgisine yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Refik, Hz. Ali, Ehl-i Beyt On iki İmam, Divan Edebiyatı.

ABSTRACT

Mustafa Refik is a poets of the Divan Literature in the 19th century. In the sources, the information about his life is limited. It is understood from his poems that he belongs to Alevi- Bektashi class, but it is not mentioned about his feature. Refik, who doesn't have a place in the anthologies of Alevi-Bektashi Poets, says that he is a Bektashi and Haydari; and also he mentions about Hz. Ali ,ehl-i beyt, and twelve imam's with a great pleasure. When his poems are analysed, we can see the duvazdeh features of a muhammes, a kaside and a terhib-bend. He mentioned about Hz. Ali's scientific features at the most of his couplets in his poems, and he said that he was a "slave of Ali's door". In his poems, Refik mentioned about twelve imam's scientific features, mystical grades, and their success on these areas. When he begged a spiritual endeavor, he invoked for Hz. Ali and twelve imam's benefaction. In this work, we will mention about Refik's Alevi-Bektashi features, and then his love of Hz. Ali, ehl-i beyt and twelve imams in his poems.

Key Words: Refik, Hz. Ali, Ehl-i Beyt, twelve İmam's, Divan Literature.

* Reyhanlı Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

Refik, 19. yüzyıl Divan edebiyatının temsilcilerindendir. Asıl adı Mustafa'dır (Tuman, 2001: 370; İnal, 1970: 1395). İstanbullu olan Refik 1829'da [H. 1245] doğmuştur (Tuman, 2001:370; İnal, 1970: 1395). Babası Yergöklü Hacı Murad [Ağa]dır.¹ Nasıl bir eğitim gördüğüne dair kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Mahmut Kemal İnal (1970: 1395), onun hususi surette ilim tahsil ettiğini söyler. Şairin değişik memuriyetlerde bulunması, Arapça ve Farsça kit'alar yazması, Hafız-ı Şîrâzî'nin Farsça gazeline Türkçe tahmis yazması, şiirlerinde Arapça ve Farsça iktibaslara yer vermesi Refik'in ilim tahsil ettiğini göstermektedir. Refik, Bosnalı Vezir Agâh Paşa'nın² kızıyla evlenmiştir. Bu evlilikten Refik'in Ziya ve Rıza adlı iki çocuğunun olduğunu yazmış olduğu bir manzum mektuptan öğrenmekteyiz. Refik, Vezir Agâh Paşa'nın Hicaz ve İşkodra valilikleri sırasında mühürdarlığında ve ordu muhasebeciliklerinde bulunmuştur (İnal, 1970: 1395). Şairin bu sırada 21-26 yaşları arasında olduğunu söyleyebiliriz. Zira Refik'in kayınbabası Agâh Abdülaziz Paşa, 1850'de [H. 1266] vezir rütbesiyle Cidde ve Şam valisi olmuştur (Süreyya, 1996: 143). Refik de aynı tarihte Cidde'de bulunmuştur. Agâh Abdülaziz Paşa'nın 1855'te [H. 1271] İşkodra valiliği yaptığını kaynaklardan öğreniyoruz (Süreyya, 1996: 143). Refik bu vesile ile 1855'te İşkodra'da bulunmuştur. Muhtemelen şair kayınbabası Agâh Abdülaziz Paşa'nın aynı yıl vefatından sonra yeni bir göreve tayin olmuştur.³ Daha sonra Refik, Altıncı Belediye Dairesi Muhasebeciliği yapmıştır. Refik bir süre sonra Mısır Hidiviyeti Kapu Kethüdarlığı Baş Kitabetine tayin olunmuştur (Tuman, 2001: 370; İnal, 1970: 1395). İsmail [Paşa]nın Hidivliği esnasında iki defa memuren Mısır'a gidip, ilgisine mazhar olmuştur (İnal, 1970: 1395). İsmail Paşa 1862-1879 yılları arasında Mısır hidivliği yapmıştır (Süreyya, 1996: 1813). Dolayısıyla Refik'in bu yıllar arasında Mısır'da bulunduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca İbnülemin Mahmut Kemal (1970: 1396) kendi hususi kütüphanesinde kayıtlı olan bir mecmuada Refik'in bir gazelinin başında, bu gazeli 1 Muharrem 1286'da tanzim ettiğini söylemektedir. Bu gazelinin makta beytinde şair, Nevres Paşa'yı övmektedir. Nevres Paşa Mısır Hidiviyeti İsmail Paşa'nın kızı Tevhide Hanım'ın düğününde padişah tarafından

1 Refik'in babasına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamıyoruz; ancak, Nail Tuman (2001: 370) Refik'in babasının Yerköylü olduğunu söyler. İbnülemin Mahmut Kemal İnal (1970: 1395) ise Yergöklü olduğunu söylemektedir. Yergök, Osmanlı'da bir sancak olan Niğbolu kazasıdır (Akba-
yar, 2003: 171).

2 Vezir Agâh Paşa, kalemden yetişip hâcegândan oldu. 1237'de (1821-1822) Ağrıboz'a memur olup 1246'da (1830-1831) tahrir memuru oldu. 1249'da (1833-1834) şikk-ı sâlis defterdarlığıyla Anadolu muhasebecisi oldu. Sonra bazı mansıplara nail olmuş, Anadolu defterdarı ve Şevvâl 1262'de (Eylül-Ekim 1846) ûlâ sınıf-ı evveli, sonra Bağdad defterdarı ve Rebiyülevvel 1266'da (Ocak-Şubat 1850) bâlâ olup Cemaziyelâhir 1266'da (Nisan-Mayıs 1850) vezir rütbesiyle Cidde ve Şam valisi olmuştur. Azilden sonra Rebiyülevvel 1270'te (Aralık 1853) Bursa valisi ve Şa'ban'da (Mayıs 1854) serdâr-ı ekremin maiyetine memur olunca ayrılmış ve Recep 1271'de (Mart-Nisan 1855) İşkodra valisi olup Rebiyülevvel 1272'de (Kasım-Aralık 1855) vefat etmiştir. Te'dbirli ve ılımlıydı. Kendisi ricalden Mahmud Nedim Bey'in damadı ve kendi damadı da Teşrifatçı Kamil Bey'dir (Süreyya, 1996: 143).

3 Agâh Abdülaziz Paşa 1855'te vefat etmiştir (Süreyya, 1996: 143).

hediyeye götürmeye memur olarak 1869'da [16 Zilhicce 1285] Mısır'a gitmiştir (İnal, 1970: 1185). Refik'in de bu görev esnasında Nevres Paşa'ya bu gazelini yazdığını ve sunduğunu söylemek mümkündür. Şairin bundan sonraki hayatına dair kaynaklarda bir bilgiye rastlamıyoruz. Refik, 1900'de [22 Şevval 1317] vefat etmiştir. Karagümrük'te Ahu Efendi dergâhı haziresine defnedilmiştir (Tuman, 2001:370; İnal, 1970: 1395).

Mahmut Kemal İnal (1970:1395), Refik'in tasavvufa ve "ulûm-ı garibe"ye vâkıf, halk ile ihtilâttan çekinen, inzivayı seven bir insan olduğunu söylemektedir. Nitekim şairin birçok manzumesi de onun tasavvufa vakıf olduğunu göstermekte ve inanç yapısını yansıtmaktadır.

Şu an elimizde şairin sadece divanı bulunmaktadır. Şairin Divanı Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi bölümünde 5234 numarada kayıtlıdır. Kaynaklarda Refik'in başka eseri olup olmadığına dair bir bilgi yer almamaktadır. Ancak İbnülemin Mahmut Kemal (1970: 1395) onun tasavvufa dair birtakım manzum ve mensur eserlerinin olabileceğini söylemektedir.

Mustafa Refik'in şiirlerinden kimi zaman Nâbî tarzında hikemi şiirler yazdığını, kimi zaman Bâkî gibi rint söyleyişlere yer verdiğini, kimi zaman da Fuzûlî'deki gibi bir aşk ve ıstırap anlayışı dile getirdiğini anlıyoruz. Bu tarz yazdığı şiirlerinde Refik divan şiir geleneğinin dünyasını yansıtmıştır. Bu şiirlerinde muhteva da divan şiir geleneğine uygundur. Refik bazı şiirlerinde ise bu muhtevanın dışına çıkmış; Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imama duyduğu derin muhabbeti ele almıştır.

Hz. Ali, Hz. Peygamberin ashabı içinde en fazla faziletlere sahip olan şahıstır. Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, dinî ve tarihî kişiliği, faziletleri, cesareti, yiğitliği, ilmi, irfanı ve velîliği ile Şark-İslam edebiyatlarındaki her mezhep, tarikat ve meşrepten şairlerin sevgisi ve ilgisine mazhar olmuştur (Güfta, 2002: 69). Refik de bu şairlerden birisidir. Refik'in bu tarzdaki manzumelerine geçmeden önce onun Bektaşî ve Haydari olduğu ve bu zümreye mensubiyetini bildirdiği şiirlerinden örnekler vermek yerinde olacaktır. Refik, Haydar'ın ve Bektaş'ın kulağı küpeli kölesi olduğunu söyler. Burada Haydarilerin kulaklarına menguş adını verdikleri bir çeşit demirden halka taktıklarını unutmayalım (Ocak, 1992: 113).

Bende-i halka-be-gûş-ı Haydarım Bektâşım
Hâk-ı pâyim hâksâr eflâke etmem ser-fürû
(Gazel 50/8)

Refik, terki-bendinin bir bendinde gönül ehlinin ve marifet sahiplerinin durumunu ortaya koyduktan sonra sözü kendilerine getirir ve kendilerinin her türlü dert, sıkıntı ve mihnete layık ve mazhar olmalarının sebebi olarak Haydar'ın evlatlarının aciz kölesi olmalarını gösterir. Bu beytiyle Refik birazda 19. yüzyıl Osmanlısında Bektaşî ve Haydarilerin durumunu ortaya koyar:

Biz derd ü cevır ü mihnete mahsûs u mazharız
Çün çâker-i kemîne-i evlâd-ı Haydarız
(Terkib-bent 2, V/11)

Haydar'ın evlatlarını köleleri olduklarını söyleyen şair bir başka beytinde "muhibb-i hânedânız" diyerek mensubu olduğunu zümrenin Bektaşilik olduğunu söyler. Bu zümreye mensup bulunan şair "biz" dediği kimselerin yüce sırlara mazhar olduklarını, bu sırların tevhit ve sevgi sırrı olduğunu söyler (Kaside 2/28).

Bu çeşit tevhit sırrını görmek için "küntü kenz" hadisini okumak gerekmektedir:

Hadîs-i künti kenzî oku gör bu sırr-ı tevhitî (Kaside 2/29)

Refik, terhib-bendinin bir beytinde gam rütbesiyle sıkıntılı ve ihsanlarla memnun olsa da sığınağının ancak Hz. Alî'nin kapısı olacağını söyler:

Penâhım dergeh-i şâh-ı velâyetdür ancak
Ne rütbe gamla magmûm lutfla memnûn olursam da
(Terkib-bent 1, V/9)

Başında veliler şahının gölgesine devlet gölgesi diyen şair, Hz. Alî'nin lütuf kapısında hakir bir kul olmanın bile büyük saadet olduğunu söyler:

Serimde sâye-i şâh-ı velâyet çetr-i devletdür
Der-i lutfında bir ahker kulu olmak sa'âdetdür
(Terkib-bent 1, V/10)

Sığınağının Hz. Alî'nin kapısı olduğunu söyleyen, onun lütuf kapısında hakir bir kul olmak bile büyük bir saadettir diyen şair, bir başka şiirinde Alî'nin feyz kapısından uzak olmamak için yardım diler, aşk şarabıyla sarhoş olup muhabbet ehlinde olmak ister:

Dûr etme bâb-ı feyz-i Alîden inâyet it
Mest-i şarâb-ı ıskun it ehl-i mahabbet it
(Terkib-bent 2, VI/11)

Şair, bir beytinde asıl saadetin onun eşiğinde kulluk etmek olduğunu, bunun ahiret ve dünya saadetinden daha yeterli olduğunu belirtir:

Hakîkî devlet istersen kulu ol âstânında
Kinâyet kullugundan devlet-i dünyâ vü mâfihâ
(Kaside 1/42)

Şair öyle bir şahlar şahının kölesidir ki asla bu kapıdan uzak olmak istemez. Zira bu kapıda cihanın tüm ileri gelenleri ve niyeti olan kullar vardır:

Ki ya'nî bir şehensâhun gulâm-ı kemteriyim ben
Derinde cümle şâhân-ı cihân abd-i taviyyetdür
(Kaside 2/8)

Refik'in Alevi-Bektaşî olduğunu gösteren bu beyitlerinin dışında Perişan Baba'nın vefatına yazmış olduğu bir tarih kıt'ası da onun bağlılarından biri olduğunu düşündürmektedir. Refik, bu tarih kıt'asında onun dergâhında saygıyla nice zaman el bağladığını, tecrid ve muhabbet ibriğini eline alıp abdest aldığını söyler:

Nice dem bagladum dest tâ'ate pîr âstânında
 Alup îbrîk-i tecrîd u mahabbetden vuzû'l-zû
 (Kit'a 3/4)

Şair, aynı şiirinde Perişân Baba'dan övgüyle bahseder. Şair, onun Perişân adıyla şöhret bulduğunu, adının Muhammed, kendisinin ise Haydar'ın kölesi olduğunu söyler. Şair, onun makamının bekabillah olduğunu, yokluk içinde yok olduğunu belirtir ve talibe seslenerek gönül temizliği ile gelip ayağının tozuna yüz sürmesi gerektiğini söyler. Şair, bu dünya misafirhanesinde zamanın nöbeti kendisine geldiğinde, âlemin her yanını onun rengine boyanarak gezdiğini, dolıştığını söyler. Perişân Baba, 19. yüzyılın sonlarında yaşamış bir Bektaşî ozanıdır. Asıl adı Mehmet Hilmi, mahlası Perişân'dır. İşkodralıdır. Konya'da Kalender Baba Türbesi türbedarlığı yaptığı için Konyalı olduğu söylentisi çıkmıştır. Bektaşilikte ulu olarak tanınır. Selanikli Hacı Hasan Baba'dan sonra posta oturmuştur (Dedebaba, 1998: 329-330; Koca, 1990: 415). Refik Bey, düştüğü bu tarih kıt'asında Perişân Baba'nın M. 1866'da öldüğünü belirtir. Bu tarih Saadettin Nüzhet Ergun'un ve Bedri Noyan Dedebaba'nın(1998: 330) Perişân Baba'nın vefatına dair belirttiği tarihe uygundur. Oysa Turgut Koca(1990: 415) Perişân Baba'nın 1884'te öldüğünü, Abdülbaki Gölpınarlı (1963: 17) ise 1875'te öldüğünü belirtmiştir.

Perişân Baba, Melami meşrep bir şairdir. Onun şiirlerinde Hurufiliğin izlerini görmek mümkündür (Koca, 1990: 415). Perişân Baba'dan muhabbet ile bahseden Refik'in şiirlerinde ise melamiliğin izlerine rastlamak zordur. O birkaç beytinde "melami ve melâmet" kelimesine yer verse de bu kelimeyi gerçek anlamında, aşığın bir vasfı olarak kullanır. Onun şiirlerinde Hurufiliğe dair de bir iz bulunmamaktadır. Sadece bir yerde "câvidân" kelimesi ile şair iham-ı tenasüp içinde Fazlullah'ın "Câvidân-nâme"sini akla getirmektedir. Refik, Hurufi ve Melami bir şair değildir. O, Alevi-Bektaşî zümreye mensup bir şairdir. Bu zümrenin tüm şairlerinde görüldüğü gibi Refik de şiirlerinde Hz. Alî'ye yer vermiştir.

Divan şairlerinde Hz. Alî'ye karşı derin bir sevgi ve içten bir bağlılık sezilmektedir. Şairler, müstakil ve müşterek olmak üzere onun hakkında birçok na't yazmışlardır. Divan şiirinde Hz. Alî bazen ilk üç halifeyle veya on iki imamla birlikte, bazen sadece kendisi için müstakil yazılan na'tlarda, bazen Hz. Peygamber'e yazılan na'tların son bölümlerinde, bazen de kaside ve gazellerin münferit beyitlerinde "kahramanlık, cömertlik, ilim, irfan ve velayet timsali" olarak anılmış, bu seçkin vasıflarıyla teşbih, telmih ve mukayeselere konu edilerek övülmüştür (Güfta, 2002: 70). Refik de bir divan şairi olarak Hz. Alî'yi na'tında, kaside ve terakib-bentlerinin münferit yerlerinde övmüş ve onun vasıflarına yer vermiştir. Refik, Hz. Alî'den bahsederken bazen doğrudan adını söyler; bazen de onun isminin yerine kullanılan "şâh-ı velâyet, şâh-ı merdân, murtazâ, hel etâ, âl-i haydar-ı kerrâr, haydar, şâhenşâh, vasî, şîr-i Hudâ, emîrû'l-mû'minîn, emîn-i emr-i ümmet" isimlerine yer verir. Bu isimlerin bir kısmı Hz. Alî'nin ilmi ve fazıl yönünü

gösterirken bir kısmı da onun cesaretini ve yiğitliğini göstermektedir. Halk edebiyatında çok önemli bir yeri olan Hz. Alî, bir divan şairi olan Refik tarafından tevhit ilminin hazinesi olarak görülmüş ve onun sahip olduğu sırlarla tıslımlı olduğu belirtilmiştir. Şair, onun bu sırları Hak'tan aldığını ve peygamberlere aktardığını şöyle belirtir:

Mutalsamdı Alî sırr ile kenzi ilm-i tevhîdün
Alurdı hak ile Hakdan iderdi enbiyâ enbâ
(Kaside 1/27)

Şair, başka bir beyitte de benzer bir şekilde Hz. Alî'nin ilmi yönündeki eşsizliğinden bahseder. O, hakikat ve irfan ilimleri şehrinin şahlar şahıdır. Onun mana kapısının köpeği bile olmak şair için cana minnettir:

O şâhenşâh-ı şehri-ilm ü irfân u hakikat kim
Anun bâb-ı me'âli kelbi olmak câna minnetdür
(Kaside 2/12)

Şair benzer bir söyleyişe başka bir beytinde de yer verir ve Hz. Alî'yi sırlar ve ilimler şehrinin kapısı olarak nitelendirir (Kaside 2/13). Şairler tarafından Hz. Alî'nin ilim yönünün çok fazla ele alınmasında hepimizin bildiği bir hadis etkili olmuştur. Bu hadis: "Ben ilmin şehriyim, Alî kapısıdır. Her kim ilim isterse kapıya gelsin." hadisidir.

Hz. Alî'nin vasıflarını saymaya devam eden şair onun, peygamberlerin ilimlerinin nurlarının kandili olduğunu söyler. Bektaşî edebiyatında insan genellikle konuşan Kur'an olarak nitelendirilir. Burada insandan kasıt, herhangi bir insan değil, feyz-i mukaddes olan olgun insandır. Tanrı halifesi olan insandır. Hz. Muhammed'in "insan ve Kur'an ikiz kardeşirler" sözünü anımsatır (Özmen, 1998: 296). Refik de Hz. Alî'yi anlatırken bu tamlamayı kullanır ve onun hükümlerini icra edenlerin kelâmullah-ı nâtıklar olduğunu söyler:

Alî mişkât-ı envâr-ı ulûm-ı mürselîn idi
Kelâmullah-ı nâtıkdı iden ahkâmını icrâ
(Kaside 1/28)

Başka bir beyitte de şair, onun risâlet ilminin varisi ve son peygamberin vasfisi olduğunu belirtir, onun insan ve cinlerin imamı ve bütün memleketlerin padişahı olduğunu söyler:

İmâm-ı ins ü cîn fermân-ı revâ-yı hıttâ-i emlâkin
Vasî-i hatm-ı mürsel vâris-i ilm-i risâletdür
(Kaside 2/14)

Değişik beyitlerde de şair benzer şekilde Hz. Alî'yi Müslümanların emiri, velilerin şahı, ümmetin işlerinde en emini ve rahmet ayeti olarak nitelendirir (Kaside 1/35, 2/13).

Bu konuda Hz. Alî'den rivayet edilen şöyle bir söz vardır: "Gayb sırlarını bana sorunuz. Mürsel peygamberlerin tüm ilimlerine varisim ben."⁴ Yine bu konuda Hz. Peygamberin Hz. Alî'ye hitaben şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ey Alî, sen kardeşim, vezirim, vasım, varisim ve benden sonra halifemsin"⁵ Refik'in yukarıdaki beyitlerinde bu hadisleri anlam bakımından iktibas ettiğini görüyoruz.

Şair, kasidesinin bir beytinde Hz. Alî'nin mutlak nûr, hakikatte mutlak sır olduğunu söyler. Bunun kesin emir olduğunu belirten şair, yasaklanmasının mümkün olmadığını dile getirir:

Alî bir nûr-ı mutlakdur hakikat sırr-ı mutlakdur
Bu bir emr-i muhakkakdur velî nâ-mümkînü'l-inhâ
(Kaside 1/31)

Şüphesiz şair, Hz. Alî'ye mutlak nur derken bizlere Abdullah bin Abbas'tan rivayet edilen şu mealdeki hadisi hatırlatıyor: "Ben ve Sen Allah'ın nurundan yaratıldık."⁶

"Muhibb-i hânedânum" diyerek Bektaşiler'den olduğunu belirten şair, Hz. Alî sevgisinin kötülükleri yok edeceğini söyler:

Muhib-i hânedânum hub-ı Âl-i Haydar-ı Kerrâr
İder nassile sâbit seyyi'âtı mahv u nâ-peydâ
(Kaside 1/51)

Refik'e göre Hz. Alî öyle bir şahlar şahıdır ki, onun taht yeri arş-ı alâ yani göğün en yüksek katıdır. Gökteki hilal ise Burak'ın ayakkabı izinin bir şeklidir:

Ne şâhenşâh-ı Alî arş-ı alâ tahtgâhidur
Burâkı na'lına nisbet meh-i nev nakş u sûretdür
(Kaside 2/10)

Hız. Alî'ye yoğun bir muhabbet duyan şair aynı muhabbeti onun oğullarına da duyar. Refik, Hz. Alî'nin oğullarından bahsederken onları "şehzâde-i vâlâ" olarak nitelendirir. Onlara peygamberin göz bebekleri diyen şair, birisini "kurretü'l-ayn" yani göz nuru, diğerini ise "ayn-ı nübüvvet" yani peygambere yakışacak şekilde, peygamberlik kaynağı olarak nitelendirir. Şair, "kurretü'l-ayn" ile Hz. Hasan'ı kastederken; "ayn-ı nübüvvet" ile de Hz. Hüseyin'i kasteder. Şair bunlardan birisinin hikmete mazhar ve velilik nurlarının kandili olduğunu söyler; diğerinin ise

4. el-Kunduzi el-Hanefî'nin "Yenabi'ül Mevedde" s.69
Kemaleddin el-Halebi eş-Şafîi'nin "ed-Darr'ül Manzum"
İbn-i Ebi Talha eş-Şafîi'nin "Metalib'üs Süül"
Enis Emir'in "Fazilet-i Ehl-i Beyt-i Resulullah" s.340

5. İbn-i Teymiyye'nin "Minhac'üs Sünnet" c.4, s.80

6. İbn-i Asakir'in "Tarih-i Medinet-i Dimaşk" c.1, s.131, Beyrut I. Bas. el-Hamvini eş-Şafîi'nin "Feraid'üs-Simtayn" c.1, s.40, Hadis No: 4

hakikat sultanın ordusunun saflarını düzenleyen bir komutan olduğunu söyler. Övgüsüne devam eden şair, birisinin karanlığı yok eden, imamlık mihrabının kandili; diğerinin ise hüküm ve istekleri halifelğin en büyük ayetleri olduğunu söyler. Biri şanı cömertlik olan güzel ahlakın yaratılmışı; diğeri ise Allah'ın kınından çıkarılmış kılıcı ve Allah'ın aslanıdır. Şair Hz. Hasan ve Hüseyin hakkındaki övgüsüne son verirken onları "tâhâ"nın evlatları olarak nitelendirir ve onların kıyamet gününde suçluların ve ümmetin şefaati edeni olacağını söyler. Burada Refik, "tâhâ" ile Kur'an'ı Kerim'in 20. suresi olan "Tâhâ" suresini kastetmektedir. Bu surenin 132. ayeti Hz. Peygamber ve ehl-i beyti hakkındadır. Bu surede Hz. Peygamber ehl-i beytine hayır ve dua dilemiştir:

İki şeh-zâde-i vâlâ cenâbun hadkası lutf it
 Birisi kurretü'l-ayn biri ayn-ı nübüvvedür
 Biri mişkât-ı envâr-ı velâyet mazhar-ı hikmet
 Biri sâlâr-ı saff-ârâ-yı sultân-ı hakîkatdür
 Biri misbâh-ı mihrâb-ı imâmet mâhî-i zulmet
 Biri âyât-ı kübrâ-yı hilâfet hükm ü hacetdür
 Biri mecbûl-ı ahlâk-ı hasen cûd u sehâ şânı
 Birisi seyf-i meslûl-ı Hudâ şîr-i hüviyyetdür
 Menâbi-i mürüvvet âl-i tâ-hâ kevser-i ihsân
 Şeff-i ümmetân-ı mücrim-i rûz-ı kıyâmetdür
 (Kaside 2/18-22)

Hz Hasan ve Hz. Hüseyin'den bu şekilde bahseden şair, on iki imamın diğerlerine de şiirlerinde yer verir ve onların ululuğundan bahseder. Bir beytinde şair, hem İmam Ali Zeyne'l-Âbidin'e, hem Muhammedü'l-Bakır'a hem de Ca'ferü's-Sâdık'a yer verir. Şair, bunları ilim hazinelerinin ve hikmetlerin sırlarının rahmet denizi olduklarını söyler:

İmâmü'l-Hak Alî Zeyne'l-Abâd u Bâkır u Ca'fer
 Künûz-ı ilm ü esrâr-ı hikem deryâ-yı rahmetdür
 (Kaside 2/23)

Başka bir beytinde ise Refik, Mûsâ-i Kâzım ve Alîyyü'l-Rızâ'nın rahmetin sığınılacak kapısı ve vuslat sahiplerinin Ka'besi olduğunu belirtir:

Cenâb-ı Mûsâ-i Kâzım Alî Mûse'r-Rizânun kim
 Der-i rahmet-meâbi Ka'be-i erbâb-ı vuslatdur
 (Kaside 2/24)

On iki imamı anmaya devam eden şair, İmam-ı Takî'nin izzet bahşeden olduğunu, Nakî'nin eşiğinin ise yakınlık ehlinin secde; meleklerin ise tavaf yeri olduğunu söyler:

Takî-i mekrümet-bahş u Nakî'nün âstânı hem
 Metâf-ı kudsiyân u secde-gâh-ı ehl-i kurbetdür
 (Kaside 2/25)

Şair, İmam-ı Askerî'ye ve "sâhib-i zamân" dediği İmam Mehdi'ye birlikte yer verir. Bu iki imamı ise hakikat burcunun güneşi ve velâyet ışığının doğacak yeri olarak nitelendirir:

İmâm-ı Askerî sâhib-i zamân u Hâdî Mehdi
Hakikat burcı mihrî matla-ı nûr-ı velâyetdür
(Kaside 2/26)

Refik Hz. Alî ve on iki imama kimi zamanda manevi yardım dilerken yer verir. Bütün Alevi-Bektaşilerin manevi yardım(himmet) umduğu ve şefaata dilediği en önemli iki kişi Hz. Peygamber ve Hz. Alî'dir. Hz. Peygamber risalet mülkünü, Hz. Alî'de velayet mülkünü padişahıdır ve her ikisi de Allah katında çok değerli makamlara sahiptir. Bundan dolayı şairler manevi yardım dilerken önceliği olan kişilerden dilemiştir. Refik'in de birçok beyti böyle bir özellik göstermektedir. Refik on iki bentlik bir muhammesinde on iki imamın tamamına yer vermekte ve onların her birinden medet dilemektedir. Bu yönüyle onun bu muhammesi bir düvazdeh özelliği göstermektedir. Bu on iki bentlik muhammesinin ilk bendinde önce Hz. Peygamberin vasıflarını anlatan şair, Onu peygamberlik tah-tının padişahı, on sekiz bin âlemin rahmeti, ümmetin asilerinin şefaata edeni olduğunu söyler ve daha sonra kendi halini dile getirerek Hz. Peygamber'den medet diler:

Ey pâdişâh-ı taht-ı risâlet meded meded
Hejdeh hezâr âleme rahmet meded meded
Sensin şeff-i âsî-i ümmet meded meded
Kaldım esîr-i sicn-i tabîat meded meded
Rüsvâ vü rû-siyâh-ı kıyâmet meded meded

2. bendinde sinenin melâmet elinden dolayı yüzlerce parça olduğunu, sıkıntı, ah ve inleme taşlarından gönlünün zedelendiğini, yardım ve lütuf dergâhı elinde, Hz. Alî'nin âciz bir kölesi olduğunu ve şefâatının feyzinden ümitli olduğunu söyler ve Hz. Alî'den medet diler:

Sad çâk çâk sîne-i dest-i melâmetim
Dil-kûb-ı seng-i âh u enîn-i melâletim
Halka-be-dest-i dergah-i lutf u inâyetim
Çün çâker-i kemîne-i şâh-ı velâyetim
Ümîd-vâr-ı feyz-i şefâ'at meded meded

Hz. Alî'den sonra onun büyük oğlu olan Hz. Hasan'dan yardım dileyen şair önce kendisinin durumunu ortaya koyar. Ayrılıktan ve firaktan devamlı zehirli su içen ve işi devamlı ah etmek olan Refik, canının, ciğerinin ve gönlünün bin parça, ömrünün ise harap olduğunu, kendisinin hata eden, yüzü siyah, suçlu ve zelim bir kul olduğunu söyler. Bu halde bulunan Refik'in sığınağı ise velilik sırlarının olgunluk zatı olan Hz. Hasan'ın kapısıdır ve şair şimdi de ondan medet dilemektedir:

Zehr-âbe-nûş-ı hecr ü firâkım dem-â-dem âh
 Bîn pâre oldı cân u ciger u dil ömr tebâh
 Abd-i zelîl u müznib u muhtî u rû-siyâh
 Şâh-ı Hasen kapusıdur ancak bana penâh
 Zâtü'l-kemâl-i sırr-ı velâyet meded meded

Niyazına devam eden şair, diğer bentte Kerbela şehidi olan ve Hz. Alî'nin oğlu Hz. Hüseyin'in kanının hakkı için, Murtaza ve Hz. Peygamberin ehli beytinin hakkı için Rabbinden yardım ister. Şair, Rabbinden Hüseyin aşkına aşkı kendisine ihsan buyurmasını ve Hz. Hüseyin'in ona yakınlık dergâhında yol gösteren olmasını ister, Allah'tan hidayet etmesini diler:

Yâ Rab be-hakk-ı hûn-ı şehidân-ı Kerbelâ
 Yâ Rab be-hakk-ı âl-i abâ sırr-ı Murtazâ
 Eyle Hüseyin ışkına ışkı bana atâ
 Dergâh-ı kurb-ı hazrete ol reh-nümâ bana
 Senden sana sen eyle hidâyet meded meded

Diğer bentte şair on iki imamın dördüncüsü olan İmâm Alî'den yardım ister. Şair, onun yüce mertebelerinden bahsederken tasavvufta birer makam olan fenâ ve bekâ makamlarından ve fakr halinden bahseder. Fakr sözlükte: Yoksulluk anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise salikin daima kendisini Allah'a muhtaç bilmesi, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını kavramasıdır (Uludağ, 2005: 131). Beka ve Fena ise genellikle birlikte geçer ve sözlükte şu anlamlara gelmektedir: Kalıcı ve geçici olma. Tasavvufta ise kulun kendi sıfat ve niteliklerinden sıyrılıp çıkmasına fena, Allah'ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesine beka denir (Uludağ, 2005: 70). Şair hayretinden yolunu kaybetmiştir. Kavuşmanın özel halvet sarayında yol gösteren Kuran'dan yardım dilerken hak yolunda aşkı kendisine delil olarak seçer:

Cürmüm bağışla kadr-i aliyyü'l-alâ için
 Fakr u fenâ u sırr-ı bekâ ıstıfâ için
 Halvet-serây-ı hâss-ı visâle hüdâ için
 Ey ışk tarîk-i hakda delîl ol Hudâ için
 Güm-geşte-râh-ı hayretim elbet meded meded

Şair diğer bentte on iki imamın beşincisi olan Sultan Bâkır'ın kulağı küpeli kölesi olduğunu söyler. Tasavvufa dair söyleyişlerine devam eden şair, zerre olduğunu ama hakikat güneşinin ışığı ile görüldüğünü, aşk ile var olduğunu ve hem aşk ile yok olduğunu ve görüldüğünü, hem aşk, hem âşık, hem ma'şûk hem de zahir olduğunu, benliğinden dolayı yanlış yola saptığını söyler ve yardım diler:

Halka-be-gûş-ı bende-i sultân Bâkırım
 Çün zerre nûr-ı şems-i hakikatle sâ'irüm
 Mevcûd-ı ışk u ışk ile ma'dûm u zâhirüm
 Hem ışk u âşık u ma'şûk hem müzâhirüm
 Ben benliğümle mahz-ı gavâyet meded meded

Diğer bentte Refik, on iki imamın altıncısı olan Ca'ferü's-Sâdık'tan bahseder. Şair, onun zat ilmine, sırlara ve bilgilere mazhar olduğunu söylerken onu "sâdiku'l-emîn" olarak nitelendirir. Halk, kâinat onun ilmiyle ışığı ve doğru yolu bulmuştur. Ona tabi olanlar kurtulmuştur. Hakikat hazinesi ondan açılmıştır:

Ey mazhar-ı ma'ârif u esrâr u ilm-i zât
V'ey sâdiku'l-emîn beserü'l-ismü's-sifât
İlmünle buldı nûr u hüdâ halk u kâ'inât
Her kim ki tâbi oldı sana buldı ol necât
Senden açıldı kenz-i hakikat meded meded

Bir sonraki bentte Refik, yedinci imam olan Mûsâ-i Kâzım'dan yardım diler. Refik, onun tüm insanlara ve cinlere imam olup cihanı baştan başa Alî'nin ışığı ile doldurduğunu söyler. En büyük saadet o şaha doğrulukla yapılacak olan köleliktir. Salâvat, tahiyat ve selam aşk ve sevgi topluluğu üzerine olsun der ve onlardan yardım ister:

Hep ins ü câne Mûsâ-i Kâzım olup imâm
Tutdı cihânı nûr-ı Alî ser-te-ser tamâm
Devlet anun ki sıdk ile ol şâhadur gulâm
Salvâ aleyhim bi't-tahiyât ve's-selâm
Ey ehl-i cem-i ışk u mahabbet meded meded

Şair muhammesinin dokuzuncu bendinde imam Aliyyü'r-Rizâ'dan bahseder. Onun kadrinin yüce, aslının şerif olduğunu söyler ve ondan yardım diler.

10. bentte Refik, Muhammed Takî ve Aliyyü'n-Nakî'ye birlikte yer verir. Takî sevgisinin ve Nakî ışığının kendisine ve mensubu bulunduğu zümreye göz ve can olduğunu söyledikten sonra biz diyerek zümresinin özelliklerini şöyle anlatır: Biz her an Onun mutlak güzelliğini seyrediyoruz, birlik gözü çoklukta haktır ve ayandır, bizi her zaman doğru yola erdiren Hak'tır. Biz aciziz, hatalardan dolayı adiyiz. Sen bize meded eyle:

Hub-ı Takî u nûr-ı Nakî çeşm ü cân bize
Seyr-i cemâl-i mutlak olur ân-be-ân bize
Kesretde ayn-ı vahdet hakdur ıyân bize
Hakdur yine hidâyet iden her zamân bize
Biz âciz u harîf-i hatî'at meded meded

Şair, 11. bentte 11. imam olan İmam Hasanü'l-Askerî'den bahseder. Sultan Askerî'nin feyz sancağını açtığını belirtir. Haydar'ın lütuflarının kapısının kölesi olanlar, gönül mülkünün gayb âlemindeki bütün hükümdarlar ordadır.

Refik, son bentte, on iki imamın sonu olan İmâm Mehdi'den bahseder. Şair, Alî'nin elinden ma'nâ ve irfân şarabının kevserini içtiğini ve ebedi sarhoş olduğunu söylerken "mest-i câvidân" tamlaması ile Fazlullah'ın *Câvidân-nâme* eserini akla getirir. Daha sonra "âhirü'z-zamân" ve "Muntazar" diyerek İmam Mehdi'nin

lakaplarına yer verir. İmam Mehdi'nin bütün insan ve cin milletlerinin doğru yolu göstereni olduğunu söyler. Bektaşiler arasındaki yaygın bir inanışa da telmih-te bulunan şair "muntazar" diyerek İmam Mehdi'nin beklendiğini ve aslında ölmediğini ahir zamanda tekrar ortaya çıkacağını belirtir:

Kevser-i şarâb-ı mañâ u irfânı râygân
Dest-i Alîden içdi Refik mest-i câvidân
Kâim be-hakkı muntazar âhirü'z-zamân
Mehdî imâm Hâdî-i akvâm-ı ins ü cân
Yâ pîr-i destgîr inâyet meded meded

Toplam on iki bentten müteşekkil bu muhammeste Refik, on iki imamın tamamına yer verir. Böylece şair, şiirinin birim sayısını da belli bir anlama gelecek şekilde oluşturmuş olur.

Refik başka beyitlerinde de dua ederken on iki imamdan yardım dilemiştir. Nitekim Refik tamamında sıkıntılarını, gamını ve derdini anlattığı mütekerrir muşşerinde "Dest-gîr ola meger himmet-i şâh-ı merdân" diyerek Hz. Alî'den himmet diler. Yine Refik, terkeb-bendinin son bendinde on dört masum-ı pakın tamamına yer verir ve onların hakkı için Allah'tan yardım diler. Bu şiirde bir düvazdeh özelliği gösterir. Önce Rabbinin ululuğu hakkı için yardım dileyen şair, sonra Hz. Peygamber hakkı için yardım diler. "Hel etâ" tacının padişahının muhabbet sırları ve büyüklük, ululuk sahibi Allah'ın aslanı Murtaza hakkı için yardım diler. Burada Bektaşiler arasında yaygın bir inanışa da göndermede bulunan şair, "hel etâ" diyerek Hz. Ali'yi anar. Bu kelime insan suresinin ilk ayetidir ki, bu surenin Hz. Ali adına indiğine inanılır. Hz. Ali'den sonra şair, Hz. Peygamberin kızı, kadınların en hayırlısı olan Hz. Fatıma hakkı için yardım diler. Sonrasında ise şair sırası ile Tanrı'nın yolu, Kuran'ın nuru, din kandili Caferü's-Sadık, İmam Bakır ve Zeynel-Abidin hakkı için, tevhit ve vahdet ilimlerinin denizi, mutlak zâtın sırrına vakıf olan İmam Kazım ve Aliyyü'r-Rıza hakkı için, Tanrı'nın irfan ışıklarını dünyaya bahşeden, velilik burcunun parlak güneşi, İmam Nakî ve İmam Takî hakkı için, halkın malı ve hilafet emrinin sancak sahibi Şah Askerî hakkı için, ahir zaman beklenen, bütün evliyaların en büyüğü Mehdi veli hakkı için yardım diler⁷ (Terkeb-bent 2, VI/1-8). Refik yardım dilediği bu ulular için kimi zamanda

7 Yâ rab celâl-i bâreke kibriyâ hakı
Kurb-ı kemâl-i mertebe-i Mustafâ hakı
Sırr-ı velâ-yı pâdişeh-i tâc-ı hel etâ
Şîr-i Hudâ-yı izz ü cell Murtazâ hakı
Kadr-i Şübeyr ü Şeber-i şübbân asfiyâ
Bintü'l-resûl-i hazret-i hayrî'n-nisâ hakı
Zeyne'l-abâd u Bâkır u Cafer-i sirâc-ı dîn
Nûrû'l-hüdâ-yı râh-ı Hudâ ihtidâ hakı
Bahrü'l-ulûm-ı vahdet u tevhid u sırr-ı zât
Kâzım-ı İmâm hak Aliyyü'r-Rizâ hakı

duada bulunur. Bir beytinde "âl-i yâsîne" yani Hz. Peygamber ve ehl-i beytine binlerce salat ve selam olsun diyen şair ilahi gerçeği kavrayan ruhların yani ermiş kimselerin dillerinin onları hayırlı dualarla metheden olduğunu söyler.

Salâtile selâm olsun hezârân âl-i yâsîne
Lisân-ı rûh-ı kudsî kim senâ-hân-ı tahiyetdür
(Kaside 2/27)

Başka bir beytinde ise şair Hz. Alî'nin evlat ve ailesine binler, yüz binler salat ve hayır dualar diler. (Kaside 1/52) Hz. Ali ve ehl-i beyt hakkında dua eden şair onlara ihanet edenlerden yüz çevirir. Refik, burada ehl-i hakın teberrâ ettiğini kendisinin de teberrâ edeceğini ve Hz. Ali ve ailesine ihanet eyleyenlerin nefret ve lanete layık olduklarını belirtir:

Teberrâ itdi ehl-i hak teberrâ eyleriz el-hak
İhânet eyleyen mutlak sezâ-yı buğz u la'netdür
(Kaside 2/32)

Refik, divanında yer alan kasidelerinin birinde hem Tanrı'ya, hem Hz. Muhammed'e, hem de Hz. Alî'ye yer verir. Bu kasidesinde Hz. Muhammed ve Onun Miraç hadisesinden Hz. Âdem ve Havva'dan, Hz. İdris'ten, Hz. İbrahim'in ateşe atılması ve Kâbe'yi inşasından, Hz. İsmail'in teslimiyetinden, Hz. Hızır'dan, Hz. İsa'dan bahsettikten sonra Hz. Alî'nin övgüsüne geçer ve Onun vasıflarından bahseder. Bu kasidedeki üçlü yapı Bektaşilikte yaygın olarak yer alan bir anlayışın tezahürüdür. Bektaşilikte Allah-Muhammed-Alî tek bir nurdur. Fakat bu Muhammed ve Alî Tanrı'dır demek değildir. Esasen bunlar isimlerdir, suretlerdir. Bu isimlerden murat manaya değil, yalnız lafza aittir (Sunar, 2003: 20,21). İlahi zat, Muhammed ve Alî'de tecelli ve teşahhus etmiştir. Bu nur peygamberde nebilik, Alî'de velilik sureti ile tecelli ve zuhur etmiştir (Sunar, 2003: 29). Refik, bu kasidesinde böylece Bektaşî inanç yapısında önemli bir yeri olan bu üçlü yapıya da yer verir.

Refik'in Divanı'nda Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imamdaki bahsedilen, onun inanç yapısını yansıtan birçok beyit yer almaktadır. Bu beyitlerin tamamına yer vermek bizi tekrara düşürecek ve çalışmamızın hacmini artıracaktır. Refik'in Alevi-Bektaşî olduğuna dair herhangi bir kaynaktan bilgi verilmemiştir. Oysa ele aldığımız örneklerden de anlaşıldığı gibi Refik, Alevi-Bektaşî edebiyatına mensup bir divan şairidir. Şiirlerinde Hz. Ali, ehl-i beyt ve on iki imama yer vermiştir. Onlardan övgüyle bahseden şair övgülerinde dini realiteye bağlı kalmıştır. Bilhassa Hz.

Mihr-i münîr-i burc-ı velâyet Takî u Nakî
Kevne fûrûg-bahş-ı füyûz-ı Hudâ hakî
Sâhib-livâ-i emr-i hilâfet metâ-ı halk
Şâh Askerî müeyyed-i sâhib-livâ hakî
Kâim be-hak u muntazar âhirü'z-zamân
Mehdî velî-i vâlî-i heb evliyâ hakî
(Terkib-bent 2 VI/1-8).

Alf'ye yer verdiği mısralarında, ondan bahsederken onun faziletleri hakkında söylenen hadisleri anlam bakımından ikitibas etmiş, daha çok onun ilmi yönündeki üstünlüğünden bahsetmiştir. Esasen Refik aynı yapıyı on iki imam övgüsünde de devam ettirmiş, onların da ilmi yönündeki üstünlüklerinden ve tasavvufi mertebelerinden bahsetmiştir. O Bektaşî şairlerce sıklıkla ele alınan Kerbela hadisesine bir yerde isim olarak yer vermiştir. Şiirlerinde Muharrem ayından ise hiç bahsetmemiştir. Bunlar onun bir eksiği değildir. Zira kaynaklarda da belirtildiği gibi Refik "halk ile münakaşadan çekinen, inzivayı seven" bir şahsiyettir. Refik daha çok tasavvufi söyleyışlere yönelmiş, söyleyışlerinde de hadis ve ayet kaynaklı olmaya dikkat etmiştir. Tüm bu yönleriyle Refik incelenmeyi bekleyen bir şairdir. Onun herhangi bir Alevi-Bektaşî antolojisinde yer almamış olması, kaynaklarda hakkında yeterli bilgilere yer verilmemiş olması bir talihsizliktir. Mahmut Kemal İnal'ın (1970: 1395) da belirttiği gibi Refik'in tasavvufa haiz manzum ve mensur eserleri bulunup ilim aleminin istifadesine sunulursa Alevi-Bektaşî edebiyatı daha da zenginleşecektir.

KAYNAKLAR

- AKBAYAR, Nuri. (2003). Osmanlı Yer Adları Sözlüğü. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ATAY, Hüseyin-Yaşar KUTLUAY. (1979). Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- DEDEBABA, Bedri Noyan. (1998). Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik cilt 1. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Divan-ı Refik, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Bölümü, numara: 5234
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1963). Alevi- Bektaşî Nefesleri. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÜFTA, Hüseyin. (2002). "Divan Şiirinde İlim ve İrfan Timsali Hz. Alf" Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 24.
- İNAL, Mahmut Kemal. (1970). Son Asır Türk Şairleri. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KAPLAN, Hasan. Mustafa Refik ve Divanı. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, devam etmekte olan Y.L. tezi
- KOCA, Turgut. (1990). Bektaşî, Alevi Şairleri ve Nefesleri (13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar). İstanbul: Maarif Kütüphanesi ve Matbaası.
- MEHMET Nail Tuman. (2001). Tuhfe-i Nâ'ilî. Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- MEHMET Süreyya. (1996). Sicill-i Osmanî. Haz: Nuri Akbayar. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1992). Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik, Kalenderiler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZMEN, İsmail. (1998). Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SUNAR, Cavit. (2003). Melamilik ve Bektaşilik. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman. (2005). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.